

1. Vocabular filosofic preliminar

Ca în orice alt domeniu al culturii, iubitorii filosofiei și-au creat și ei un jargon propriu. Va trebui să-l cunoaștem, în linii mari, pentru a înțelege, mai apoi, ce vor să spună. A existat odinioară chiar o modă ca fiecare filosof sau grup de filosofi să-și construiască propriul jargon, cât mai impenetrabil. Nu voi intra, desigur, în asemenea specificități, pe alocuri nesperioase. Mă voi mărgini la comentarea câtorva noțiuni de uz general, utile oricărei lecturi filosofice.

Filosofare și filosofie. Criticul literar Mircea Martin scria undeva: „orice operă de artă veritabilă conține o filosofie latentă, care așteaptă să fie formulată”. Iar gânditorul romantic german W. Schlegel credea că în romanele lui Dostoevski sau ale lui Goethe găsești mai multă filosofie decât într-o mie de tratate cu pretenții. Azi se vorbește despre filosofia guvernului în materie de reformă economică ori chiar de... filosofia fotbalului.

Toți acești autori fac o confuzie pe care cititorul acestei cărți e invitat să nu o repete: ei confundă *filosofarea* cu *filosofia*.

Filosofarea e o disponibilitate, aproape general umană, de a pune întrebări despre propria condiție de om aruncat în imensitatea universului, despre dramele vieții cotidiene sau despre principiile latente ce stau în spatele diferitelor practici umane. Putem întâlni această *filosofie*

embrionară aproape peste tot: în maximele populare ori în interogațiile spontane ale copiilor („De ce se mișcă Soarele?”; „Ce a fost înainte ca Dumnezeu să facă cerul și pământul?”), în poezie ori în dezbaterile politice.

Filosofia e însă mai mult decât atât: e *investigarea sistematică, teoretică, a acestor intuiții ale simțului comun*. Cum „fiecare român e poet”, am putea fi de acord că „fiecare român filosofează”. Dar asta nu înseamnă că fiecare român *face filosofie!*

Pentru a face filosofie e nevoie de mai multe lucruri decât cultura generală, talentul literar ori o anume sensibilitate existențială. E nevoie de instrucție specifică, de asimilarea literaturii domeniului, de formarea unor deprinderi de gândire pe care nu le are nici literatul, nici matematicianul, nici inginerul. Încă Platon, în dialogul său *Republica*, accentua acest lucru și spunea că tînărul trebuie să treacă prin matematică, astronomie și fizică pentru a ajunge, în sfîrșit, la filosofie. Un filosof adevărat trebuie – cu alte cuvinte – să se *profesionalizeze*. Filosofia nu e un har cu care te naști. Doar lenea de a te „chinui” cu toate aceste discipline și cu rigoarea intelectuală pe care ele o presupun a născut mitul filosofului înnăscut.

Pe de altă parte, dacă e privită din perspectiva omului de rînd (care nu vrea să se dedice profesional ei), filosofia înseamnă *educație* și e bine să fie distinsă de *învățarea unei meserii*. Înveți o meserie pentru a găsi un loc de muncă, dar înveți filosofie ori literatură spre a te forma pentru viață. Dacă filosofia e „inutilă” – cum susțin unii – atunci și poezia ori muzica ori istoria sînt inutile, iar majoritatea programei de bacalaureat e fără de folos. Nu așteptați să studiați filosofia pentru a cîștiga mai bine, ci pentru a gândi mai bine, mai autonom (în orice domeniu – de la

politică, la știință ori la afaceri); pentru a fi mai apti să sesizați forța și limitele gândirii umane, temeiurile cele mai adânci, de regulă tacite, ale științei, artei, religiei, dreptului, moralității. Filosofia a fost, dintotdeauna, o critică a ceea ce era îndeobște acceptat, a „evidențelor”, a *statu-quo*-ului. Tocmai de aceea filosofii au trecut întotdeauna ca niște personaje suspecte.

Într-o epocă precum a noastră, în care idealul educațional enciclopedist a apus în fața exploziei informaționale, *educația* trebuie să acorde un rol central filosofiei: dacă disciplinele școlare – științifice sau umaniste – nu vor ajunge pînă la o *clarificare filosofică*, adică o clarificare a *convingerilor noastre fundamentale*, nu se va face educație, ci informare. Specializarea excesivă e una din cauzele degradării educației, mai ales la vîrsta adolescenței. A învăța fizică fără a fi informat asupra semnificației și valorii legilor fizice, fără a avea o idee despre specificul acestui gen de cunoaștere în ansamblul culturii umane – înseamnă a rămîne la suprafața lucrurilor. A învăța economie fără a avea cea mai mică idee cu privire la teoriile despre natura umană care subdetermină variatele teorii economice – înseamnă a te lăsa pradă superficialității.

Toate disciplinele au un *nucleu comun*, un nucleu care se compune din convingerile noastre fundamentale – convingeri de natură metafizică, religioasă, morală, artistică, politică, din idealurile noastre. Ele nu sînt obiectul nici unei „științe”.

Omul cult nu mai e cel ce știe cîte ceva din toate (adesea filosoful e suspectat, naiv, de o asemenea omnisciență), cel care poate răspunde la orice întrebare (dacă așa ceva e posibil), ci acela care *are legături puternice cu nucleul filosofic*. Acest nucleu e spațiul în care omul cult își sedimentează și ordonează convingerile

despre sine și despre lume, convingeri capabile să-i orienteze conduita. A clădi acest univers interior pentru uzul propriu – chiar fără a fi capabil să exprimi acest efort în cuvinte – înseamnă a poseda o anumită înțelepciune ghidată de o capacitate critică deprinsă prin exercițiu intelectual. Filosofia e unul din mijloacele eficace de dobândire și rafinare a acestei capacități.

Un astfel de om va fi mai sigur pe sine pentru că va avea convingeri solide, bine reflectate. El va ști ceea ce știe și va ști, totodată, ceea ce nu știe. Ori, vorba lui Confucius, tocmai aceasta e cunoașterea veritabilă.

Limbajul filosofului. Pentru mulți oameni, chiar și oameni cu antrenament cultural, apropierea de filosofie pare o sarcină imposibilă. Senzația e că, citindu-i pe Hegel ori pe Kant, pe Carnap ori pe Heidegger, „nu înțelegi nimic” sau nu înțelegi mare lucru.

Această senzație de opacitate nu e diferită, însă, de aceea în care se află microbiștii români în raport cu fotbalul american. Privind la televizor un meci transmis de CNN, ei spun că „nu înțeleg nimic”.

Aceeași reacție e înregistrată în rîndul celor formați la acordurile poeziei lui Coșbuc, atunci cînd citesc poezia lui Nichita Stănescu: ei, iarăși, „nu înțeleg nimic”.

Explicația celor trei cazuri e comună: *înțelegerea* unei experiențe umane noi presupune asimilarea limbajului specific în care e exprimată acea experiență. Nu poți spera să înțelegi și să-ți placă fotbalul american dacă nu-i știi regulile. Nu poți spera să-l înțelegi și să-ți placă Heidegger sau Noica dacă nu le cunoști limbajul specific și ticurile de gîndire. Nu toți filosofii vorbesc aceeași limbă. F. Nietzsche vorbește

limba poeziei¹. R. Carnap vorbește limba logicii matematice².

Să ne gândim puțin la lecția de gramatică. Ce este un limbaj, în sensul cel mai general al cuvîntului?

Un *limbaj* e format din alfabet și din reguli de gramatică. Alfabetul și gramatica limbii române au fost studiate de fiecare. Pot exista și limbaje mai precis articulate, cum sînt cele logice (semne primitive plus reguli de formare a expresiilor). După cum pot exista și limbaje mai vagi, cum e limbajul gesturilor sau al modei. Să rămînem totuși la limba română, care e un exemplu de *limbă naturală* (spre deosebire de limbajele *artificiale* ale matematicii sau ale logicii).

Din combinarea gramatical corectă a semnelor alfabetului rezultă *cuvintele* limbii române: om, electron, Dumnezeu, ființă, funcție etc. „Laccq” nu e un cuvînt bine format în limba română. Cuvintele (sau *termenii*) sînt cele mai mici unități ale limbajului care poartă un *înțeles* (sau *sens*) distinct.

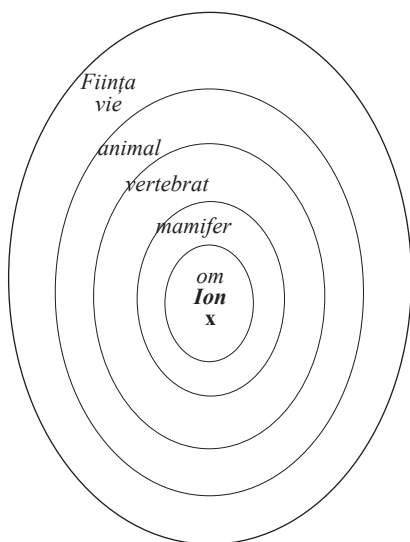
Orice termen are două dimensiuni: *înțelesul* (ceea ce el spune; unii susțin că înțelesul e totuna cu „noțiunea” sau cu „conceptul” pe care termenul le exprimă); acest înțeles poate fi explicat într-o *definiție*; și, pe de altă parte, *referința* (lucrul la care se referă termenul). De pildă, termenul „om” are ca înțeles „noțiunea” *animal rațional* (om = df. animal rațional) și ca referință (sau „sferă”) *mulțimea indivizilor umani*. „Zăpadă” și „omăt” sînt doi termeni *diferiți*, avînd

1 Citește poemul filosofic *Așa grăit a Zarathustra*, Editura Adinter, București, 1991.

2 Aruncă o privire peste cartea sa, *Semnificație și necesitate*, Editura Dacia, Cluj, 1972.

același înțeles și *aceeași* referință. „Luceafărul de seară” și „luceafărul de dimineață” sînt doi termeni *diferiți* (pentru că sînt succesiuni de litere diferite), care au înțelesuri *diferite* (spun fiecare altceva despre poziția astrului și momentul vizibilității sale), dar posedă *aceeași* referință (anume planeta Venus).

Cei ce au făcut puțină logică își amintesc faptul că termenii înrudiți pot fi ierarhizați după „sfera” lor.

În limbaj logico-filosofic, termenii supraordonați se numesc „gen” în raport cu termenii subordonați lor, care se numesc „specie”: de exemplu, termenul „mamifer” este specie a termenului „vertebrat” și gen al termenului „om”. Cercurile simbolizează „sferele” acestor termeni.

Următoarea terminologie v-ar putea fi, odată, utilă: genul care nu mai are un alt gen supraordonat se cheamă *gen maxim* (*summum genus*). Specia care e cea mai apropiată de indivizi (aici indivizi umani particulari, e.g. Ion Țiriac) se

cheamă *specie infimă* (*infima species*). Ierarhia acestor termeni are loc, aşadar, între *indivizi* („individuali”, cum zic unii) şi *genurile maxime*.

Ceea ce diferenţiază specia în cadrul genului e una sau mai multe proprietăţi specifice (= *diferenţa specifică*): e.g. omul e o specie de mamifer, anume e un mamifer *raţional*. Specia ovinelor e tot o specie a genului mamifer, dar diferenţa specifică e alta.

Se numesc termeni *general*i acei termeni care au sfera mai mare: e.g. termenul „animal” e mai general decât termenul „mamifer”.

Se numesc termeni *abstracţi* acei termeni care au un înţeles mai sărac: e.g. termenul „fiinţă vie” e mai abstract decât termenul „animal”, deoarece în definiţia lui „animal” intră trăsături specifice suplimentare (e.g. animal = df. fiinţă vie + *se mişcă* + *nu-şi produce singură hrana*). A se observa că sfera variază invers în raport cu conţinutul: cu cât conţinutul unui termen e mai sărac, cu atât sfera e mai mare; prin urmare, cu cât un termen e mai general, cu atât e mai abstract.

Acum: termenii cei mai generali (şi mai abstracţi) dintr-un domeniu (matematică, fizică, biologie etc.) se cheamă CATEGORIILE aceluiaşi domeniu. *Categoriile filosofice* sînt termenii cei mai generali, *indiferent de domeniu*. Ei formează baza conceptuală a *oricărui* domeniu particular de studiu.

Principala preocupare filosofică a vechilor greci a fost identificarea categoriilor filosofice. După Platon (428-348 î.Hr.), categoriile filosofice sînt următoarele: existenţă, mişcare, repaus, identitate, diferenţă, finit, infinit, amestec, cauză. După Aristotel (348-322 î.Hr.), categoriile filosofice („genurile cele mai mari”) sînt: esenţa, calitatea, cantitatea, relaţia, locul, timpul, situaţia, posesia, acţiunea, pasiunea. De ce

acestea și nu altele sînt categoriile, e greu de spus. Convingerea vechilor filosofi e că aceste concepte se găsesc la baza discursului despre orice fel de realitate, nu sînt specifice unui domeniu particular anume. Ele ar caracteriza structura de bază sau *esența* lumii. Odată ajunși la ele și la sistematizarea lor, scopul cunoașterii filosofice ar fi atins. O asemenea convingere nu mai întîlnim la filosofii de azi.

Explicitarea sensului unui termen este *definiția* sa. Definițiile pot fi *nominale* (sau *verbale* sau *stipulative*), care *explicită înțelesul* unui cuvînt (de exemplu prin „fortuit” se înțelege ceea ce e întîmplător, neprevăzut); un caz particular e acela în care *convenim* să atașăm unui termen un anume înțeles arbitrar, bunăoară în cazul în care construim un limbaj nou: convin să folosesc termenul „inel” în matematică pentru a desemna o mulțime nevidă, înzestrată cu două legi de compoziție (adunarea și înmulțirea) și care satisface un număr de axiome; definițiile *reale* (*esențiale*) sînt acelea în care înțelesul explicitat spune ceva esențial, nu arbitrar, despre obiectul definit: omul este un *mamifer rațional*. Primele ne spun *ce înțelegem* prin acel termen; cele din urmă, *ce este* în esența sa referința termenului definit.

O metodă clasică de a construi definițiile reale este prin indicarea *genului proxim și a diferenței specifice*. Bunăoară, specia „om” e definită indicînd genul cel mai apropiat (gen proxim: „mamifer”) și diferența specifică („rațional”), cea care o diferențiază, în cadrul genului, de alte specii.

Există și alte moduri de a construi definițiile: de exemplu, prin indicarea modului de producere a obiectului definit – *definiția genetică* – (con = df. figura geometrică obținută prin rotația

unui triunghi isoscel în jurul înălțimii) sau prin indicarea unor efecte observabile specifice ale obiectului definit – *definiții operaționale* – (acid = df. substanța care înroșește hîrtia de turnesol). Toți ne amintim asemenea definiții de la orele de biologie, matematică sau chimie. Mai puțin de la orele de literatură sau muzică. Filosofia, spre deosebire de muzică sau poezie, lucrează mult cu definițiile.

Termenii pot fi acum combinați, urmînd alte reguli gramaticale specifice, în *propoziții* (*enunțuri*). O propoziție (e.g. „Zăpada este albă”) are și ea un *înțeles* (*ceea ce spune* propoziția, și acest înțeles e numit uneori „judecată”) și o *referință* (*starea de fapt* descrisă de propoziție – faptul că proprietatea albului aparține realmente zăpezii). Se distinge așadar aici între înțeles, care e constant, și formele lingvistice, care sînt variabile („Zăpada este albă” și „Snow is white” sînt propoziții *diferite* ce transmit *aceeași* judecată, același înțeles).

Despre termeni nu se poate spune în sens propriu că sînt adevărați sau falși (e impropriu să spui: cuvîntul „urs” e adevărat). Unitățile lingvistice cele mai mici care au *valoare de adevăr* sînt propozițiile. Cel mai uzual sens al adevărului e cel de *corespondență cu faptele*: o opinie (propoziție) e adevărată dacă există faptul corespunzător (de pildă, propoziția „Zăpada este albă” e adevărată dacă și numai dacă zăpada este albă în realitate).

Partea gramaticii care se ocupă cu regulile de combinare a diferitelor semne se numește *sintaxă*. Cea care se ocupă de relația limbajului cu lucrurile extralingvistice, de înțelesuri, adevăr și referință, se cheamă *semantică*.

Cuprins

<i>Cuvînt înainte</i>	5
1. Vocabular filosofic preliminar	7
2. Presocraticii și etimologia cuvîntului <i>philosophia</i>	23
3. Platon și sensul termenului <i>idea</i>	37
4. Aristotel și destinul metafizicii.....	55
5. Toma din Aquino și sensul frumosului....	71
6. Kant și imperativul categoric	83
7. Nietzsche și paradigma pathogenică a filosofiei	101
8. Heidegger sau recuperarea „ființei”...	117
9. Wittgenstein și filosofia analitică.....	137
10. Ce este filosofia?.....	153